

הרב אהרן בר יעקב

שיטת הרמב"ם ותוספות בפסול רשע

ראשי הפרקים

א. מבוא

ב. שיטה א – עבירה מחמת חימוד ממון הוי חמס מדאורייתא

ג. שיטה ב – אף העובר עבירה ששייך בה מלקות מקרי רשע

ד. שיטה ג – עדי שטר ריבית לוקים

ה. שיטת הגר"א

ו. שורש מחלוקת הרמב"ם ותוספות

ז. האם לשיטת הרמב"ם רשע חשוד לשקר?

א. מבוא

אמרה תורה: אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס ודרשו חז"ל: אל תשת רשע עד. יסוד מוסד שרשע הפסול לעדות מדאורייתא הוא העובר עבירה שיש בה מלקות מדאורייתא. כך כתב הרמב"ם (פ"י מעדות) וכן נפסק בשולחן ערוך (חוי"מ לד). אלא שתוס' בכמה מקומות פוסלים מדאורייתא העובר עבירה שאין בה מלקות:

סוחרי שביעית דאורייתא, מלווה בריבית דאורייתא (על משנת ואלו הן הפסולין בסנהדרין ור"ה); לא תחמוד (סנהדרין כה, ב ד"ה מעיקרא); עדי שטר ריבית (ב"מ עב, א).

האחרונים התקשו בדבר, ובתרוץ תמיהה זו חידשו יסודות שונים:

א. כל העובר עבירה מחמת חימוד ממון פסול מדאורייתא מדין רשע דחמס. ונתלו בזה בשיטת רש"י שכתב כן לגבי אוכל נבלות לתיאבון. (ואין זה מיישב לגבי עדי שטר ריבית)

ב. העובר על לאו שיש בו מעשה ורק מחמת שניתק לעשה לא לוקים עליו נקרא רשע (ואין זה מיישב סוחרי שביעית ועדי שטר ריבית).

ג. ליישב עדי שטר ריבית יש שחידשו שהם אכן לוקים (דלא כחינוך ועוד).

לענין הגר"א סובר שתוס' חולקים על עצם היסוד הנ"ל, וסוברים שכל העובר עבירה מדאורייתא, אף ללא חיוב מלקות, מתוך ידיעה שעושה דבר איסור, הרי הוא רשע ופסול מדאורייתא. לפי זה מיושבות כל התמיהות הנ"ל בשיטת התוס' וממילא גם אין צורך לחדש את החידושים הנ"ל.

לאחר הצגת השיטות השונות בדעת תוס' נדון בסברות המחלוקות. לבסוף נבחן האם אדם שעבר עבירה בנסיבות מקלות נפסל לעדות.

ב. שיטה א – עבירה מחמת חימוד ממון הוי חמס מדאורייתא

ישועות ישראל – קושיא מסוחרי שביעית

הישועות ישראל (סימן לד ע"מ ס"ק ה) מביא דברי תוס' לגבי סוחרי שביעית ומקשה:

והרי איסור סחורה בפירות שביעית אינו אלא עשה והעובר על עשה לא מיפסל מד"ת ולמה זה הוצרכו ליתן טעם לפי שלא משמע לאינשי. אלא ודאי דס"ל דכל שעשה להנאת ממון פסול לעדות. והיינו דקשיא להו שהרי סוחרי פירות שביעית מקרי חמס ולמה לא מפסל מד"ת וכן פירש"י ז"ל וכו'.

על פי יסוד זה שהעובר עבירה מחמת חימוד ממון הרי הוא רשע דחמס, נוכל לישב ג"כ את הקושיא ממלוה בריבית ומלא תחמוד. אך עדי שטר ריבית לא מיושבים עפ"ז. העדים אינם עוברים על איסור מחמת חימוד ממון.

הישועות ישראל מביא את דברי המהרי"ק שנביא להלן שלומד אחרת בדעת רש"י אך מוכיח מתוס' את שיטתו כנ"ל ורוצה לפרש כן גם בדעת רש"י.

ברצוני לפתוח בעיון מורחב בשיטת רש"י ולבחון האם הוא אכן סובר שכל עבירה לתיאבון פוסלת מדאורייתא.

שיטת המהרי"ק בפרש"י

המנחת חינוך (מ' לז [ד]) ביאר, שאוכל נבלות לתיאבון פסול בכלל רשע דחמס, ולגביו לא נחלקו אביי ורבא, המחלוקות היא לגבי פסול רשע שאין לו רווח מעבירתו, עובר להכעיס, האם גם הוא פסול לעדות. ומכאן הסיק שכל עובר עבירה לתיאבון פסול מדין חמס.

גישה זו היא שעמדה מול עיני השואל בשו"ת מהרי"ק שורש קכו.

המהרי"ק נשאל האם המסרב ליכנס בתקנת הקהל כדי שלא יפרע הקנס פסול לעדות. ומשיב המהרי"ק דודאי אינו פסול. דהכלל הוא דבעינן אחד משני דברים לפסול לעדות או שיעבור על עבירה שחייבין עליה מלקות או מיתה, או שהיה גזלן ולוקח ממון שאינו שלו בחמס וכן עד זומם שעיקר עדותו בחמס. אך העובר עבירה שאין בה מלקות אף שעושה זאת לשם בצע כסף אינו פסול.

ומקשה על דברי עצמו וכותב מדברי רש"י בסוגיין משמע לא כך. רש"י פרש שאוכל נבילות לתיאבון חשיב רשע דחמס. כלומר גם בלי לקחת ממון מאחרים, במה שעבר עבירה מחמת חימוד ממון, נחשב חמס.

מיישב המהרי"ק כך: רבא לא חולק על אביי ונוקט שרק רשע החייב מלקות פסול, אך הוא דורש מהפסוק שלא כל רשע פסול אלא רשע דחמס בלבד, ולענין תנאי זה א"צ גזלן גמור אלא בחימוד ממון כל דהו סגי. אך כאשר אינו רשע, שלא עבר עבירה חמורה, ובאים לפוסלו רק מחמת חמס לזה בעינן חמס גמור, היינו שלוקח ממון מאחרים. ומפרש שאביי לומד מפסוק זה שני פסולים - רשע וחמס, ורבא לומד פסול אחד - רשע דחמס, עם חימוד ממון. (ופסול גזלן נלמד כנראה מפסוק אחר).

נמצא א"כ שלפי המהרי"ק אין להתלות בדברי רש"י הנ"ל ולהוכיח שבכל עבירה מחמת חימוד ממון הוה ליה רשע דחמס.

שיטה נוספת בפרש"י

ניתן להציע פירוש אחר בדברי רש"י. לשם כך נעיין בסוגיא בע"ה.

אביי לומד שאוכל נבילות להכעיס פסול מדאורייתא. לדעת רבא רק אוכל נבלות לתיאבון פסול. אומרת הגמרא נימא כתנאי. לדעת ר"מ עד זומם בממונות פסול להעיד גם בנפשות. ולרבי יוסי כשר לנפשות ופסול רק לממונות. אביי כרבי מאיר דאמר אמרינן מקולא לחומרא ורבא כרבי יוסי דאמר מחומרא לקולא אמרינן מקולא לחומרא לא אמרינן.

פרש"י, שהאוכל נבילות להכעיס הוא רע לשמים ואינו רע לבריות, ובכל זאת אביי חושדו שהוא יהיה גם רע לבריות, וזה כסברת ר"מ שהחשוד לדבר קל חשוד גם לדבר חמור.

דוחה הגמרא: אמנם אביי בהכרח אזיל בשיטת ר"מ. אך דברי רבא אינם תלויים במחלוקת התנאים. רבא אינו חושד באוכל נבלות להכעיס שגם יעיד

עדות שקר כי הוא אינו רע לבריות כלל. אך המעיד עדות שקר בממונות, כיוון שהוא כבר רע לשמים ולבריות, יש מקום לחושדו שגם יעיד שקר בנפשות.

מוכח מהגמרא שמחלוקת אביי ורבא היא האם לפסול מי שרע רק לשמים או דבעינן שיהא ג"כ רע לבריות.

האוכל נבלות לתיאבון אינו יכול להקרא רע לבריות. הגם שיש בו חימוד ממון אך לא הזיק לאף אדם. א"כ היאך אמר עליו רש"י שהוא רשע דחמס?

ויש להקשות קושיה נוספת. רש"י השתמש בלשון "הוה ליה כרשע דחמס" בכ"ף הדימיון, מלשון זו נראה שכוונת רש"י שאין זה פסול חמס מדאורייתא אלא פסול דרבנן הדומה לפסול רשע דחמס. מדוע לא כתב "הוה ליה רשע דחמס" והיה ברור שכוונתו לפסול דאורייתא?

אכן נראה שכוונת רש"י לומר שפסול רק מדרבנן. כך מדויק היטב מדברי רש"י כו.ב. רבא אומר שגזלן דרבנן בעי הכרזה אך גזלן דאורייתא לא בעי הכרזה. ומפרש רש"י: "גזלן דרבנן. הנך דמתני". גזלן דאורייתא. החוטף ממש כגון בניהו בן יהוידע דכתיב ויגזול את החנית מיד המצרי" וכו'. הרי שפתי רש"י ברור מיללו שהמוזכרים במשנה הם פסולי דרבנן, ועל סוחר שביעית המוזכרים בה כתב רש"י "הואיל וחימוד ממון מעבירו על ד"ת הוה ליה כרשע דחמס ופסול לדון ולהעיד שנוטה אחר הבצע". א"כ הרי לנו הוכחה שבלשון זו משתמש רש"י לפסול דרבנן.

אם נקבל את היסוד הזה נוכל לתרץ את השאלה בה פתחנו. לרש"י היה קשה מה ששאלנו לעיל, הרי מוכח מהמשך הגמרא שרשע לרבא הוא רק מי שרע לבריות, ואוכל נבלות לתיאבון איננו בכלל זה. א"כ מדוע הגמרא אומרת שמומר אוכל נבילות לתיאבון לדברי הכל פסול?

ע"ז תירץ רש"י שלרבא פסול הוא מדרבנן, מטעם הפסולים המוזכרים במשנה שחימוד ממון גורם להם לעבור על דברי תורה. ולפ"ז מה שאמרה הגמרא לדברי הכל פסול היינו לצדדין. לאביי מדאורייתא ולרבא מדרבנן. (נ"ל שאפשר לפרש כך בגמרא משום שלא כתוב "כו"ע לא פליגי" שאז היה משמע יותר שלא חולקים כלל, אלא כתוב רק שלדברי הכל פסול, היינו שווים שפסול אך לא בהכרח באותו אופן.)

ואכן העיקרון שהעובר עבירה מחמת חימוד ממון פסול משום שהוא כרשע דחמס מופיע ברש"י בסוגיין חמש פעמים:

1. כד, ב ד"ה סוחרי שביעית לגבי סוחרי שביעית.
 2. כה, א ד"ה לוח בריבית פסול לעדות לגבי לוח בריבית (דווקא לוח ולא מלווה עיי"ש).
 3. כו, ב ד"ה אוכלי דבר אחר לגבי נוטלי צדקה מן הגויים בפרהסיא דהווי חילול השם
 4. שם ד"ה ופסלינהו לעדות לגבי קוברי מת ביו"ט משום ממון,
 5. בסוגיין לגבי אוכל נבלות לתיאבון.
- בכל המקומות נוקט רש"י באותה לשון "הוה ליה כרשע דחמס", בכ"ף הדמיון. ובכולן אין עבירה של לקיחת ממון מאחר אלא רק חימוד ממון, שלא להפסיד ממון או לקבל אותו ע"י עבירה.
- אמנם בעל דין יכול להשיב על יסוד זה מסוחרי שביעית גופא ולומר דהתם לוקח ממון שאינו שלו, ולא רק נמנע מהוצאת ממון, וא"כ צריך להיות פסול מדאורייתא ולא מסתבר שיפסל מדרבנן בלבד.
- אך נראה לדייק מדברי הרא"ש (סוף סי' ט) שאין לתת להם שם רשע דחמס. הרא"ש מוכיח שלשם חזרתן של הפסולים לכשרותם לא די בכך שימנעו מלהמשיך לעבור את העבירה אלא חייבת להיות כרוכה בהשבת הממון שבא לידם באיסור. מלוי בריבית ישיבו רביותיהם ומשחקי בקוביא ישיבו הכסף שלקחו באסמכתא. אלא שעל זה יש להקשות ממש"כ בברייתא לגבי חזרת סוחרי שביעית "ואימתי חזרתן משתגיע שביעית אחרת ויבדלו וא"ר נחמיה לא חזרת דברים בלבד אמרו אלא חזרת ממון כיצד אומר אני פלוני בר פלוני כינסתי מאתים זוז בפירות שביעית והרי הן נתונים במתנה לעניים". לכאורה מוכח שלדעת חכמים א"צ להשיב את הממון האסור, ומכאן נלמד גם לשאר הפסולים. ועל כך כתב הרא"ש: "אלא דבסוחרי שביעית לבד הוא דסברי רבנן דכיון דהפקר הוא אין צריך להוציא האיסור מתחת ידו ואף בזו נחלק רבי נחמיה". הרא"ש מתרץ שפירות שביעית לא נחשבים ממון אסור בידם, מפני שהוא הפקר, רק נהגו בו באופן שהתורה אסרה להתנהג בו אך לא חמסו ממון שאינו שלהם.
- על פי דבריו אלה נראה שאין להתייחס לסוחרי שביעית כפסולים מחמת חמס מדאורייתא.

עד כאן פירשנו אחרת את דעת רבא, אך בדעת אביי נמשיך עם דברי המהרי"ק שהגדיר שלאביי יש שני סוגי פסולים: העובר עבירה שיש בה מלקות ולוקח ממון שאינו שלו בחמס.

המהרי"ק מוכיח כן מדברי הרמב"ם, אך נראה שבדעת רש"י יש הבדל. לעיל הבאנו דברי רש"י, שרק החוטף מיד איש הוא גזלן מדאורייתא, וכ"כ רש"י בר"ה כב, א בד"ה בקוביא, ומלוי ברבית. דבריו אלה לא יתכנו בדעת רבא, שהרי הגמרא (כז, א) הביאה ברייתא שמסייעת לרבא, שמלוה בריבית פסול מדאורייתא, ועל כרחך לומר שרש"י פירש כן בדעת אביי.

נמצא שרש"י חולק על הרמב"ם בהגדרת חמס מהתורה, לרמב"ם הוא כל לקיחת ממון מאחר שלא כדין תורה ולרש"י דווקא גזלן החוטף מיד איש.

אמנם גם לשיטת רש"י כל שמחמת חימוד ממון עובר על דת, בין מדאורייתא בין מדרבנן, פסול מדרבנן דהוה ליה כרשע דחמס שחשוד לשקר משום ממון.

סיכום

ראינו שלשה פירושים בדברי רש"י שאוכל נבלות לתיאבון פסול משום דהוה ליה כרשע דחמס:

- א. דעת השואל של המהרי"ק שזוהי הגדרת חמס מדאורייתא.
- ב. דעת המהרי"ק שזה תנאי הנצרך לדעת רבא לפסול רשע.
- ג. הצענו שזוהי הגדרת הפסולים מדרבנן.

לפי הפירושים השני והשלישי אין מקור לתרץ את דברי התוס' הפוסלים מדאורייתא עבירות שאין בהם מלקות מדין חמס. ועלינו ליישבם באופן אחר.

ג. שיטה ב – אף העובר עבירה ששייך בה מלקות מקרי רשע

משנה למלך - קושיה מעדי שטר ריבית

זה לשון המשנה למלך הלכות מלוה ולוה ד, ו:

...ופסקו כל הפוסקים כחכמים דשטר שכתוב בו רבית גובה הקרן והוקשה לראשונים ז"ל דהיכי גובה את הקרן בשטר זה והלא עדים פסולים הם דעברו על לא תשימון עליו נשך, וכת מן הראשונים הסכימו לזה דהעדים פסולים הם ואוקמוה לברייתא באינו מפורש

שיטת הרמב"ם ותוספות בפסול רשע

הרבית וכמו שנבאר לקמן, וכת אחרת כתבו דלא מיפסלי משום דלא משמע להו איסורא.

ויש לחקור בקושיא זו, שהרי אין בלאו זה מלקות מדלא הביאו רבינו בפ"ט מהלכות סנהדרין וכ"כ הר"ב החינוך סי' ע"ד וכתב הטעם משום שאפילו המלוה אינו במלקות שהרי ניתן להשבון ואינו בדין דהני דאתי מחמתיה יתחייבו מלקות וכ"כ מרן בפ"י מהלכות עדות דהעדים לאו בני מלקות ניהו וכיון שכן לא מיפסלי לעדות שהרי כתב רבינו בפ"י מהלכות עדות איזהו רשע כל שעבר עבירה שחייבין עליה מלקות זהו רשע ופסול. משמע דאם אינו חייב מלקות לא מיפסיל וכ"ו.

תירוץ התומים

ביישוב קושיא זו כתב התומים (לד, א), שמש"כ הרמב"ם שרק לאו שלוקים עליו פוסל לעדות בא להוציא רק לאוין שמחמת קלותן אין לוקים עליהם, והיינו לאו שאין בו מעשה. אך בלאו הניתק לעשה או לאו שניתק לאזהרת מיתת ב"ד שמה שאין לוקים עליהן הוא מחמת חומר איסורן ג"כ מיקרי רשע ופסול לעדות.

ונראה בכוונת דבריו שכיון שכל הפטור של עדי ריבית הם מחמת שהמלווה פטור והם לא חמירי ממנו, והטעם שהמלווה פטור הוא שניתן להישבון, א"כ פטור עדות ריבית ממלקות איננו מחמת קלות האיסור אלא משום שנסמך על לאו הניתן להישבון.

לפי דבריו מיושבים דברי תוס' לגבי מלוה בריבית ועדי שטר ריבית.

תירוץ נתיבות המשפט

כתב נתיבות המשפט (ביאורים לד, א):

עבר עבירה שאין בה מלקות פסול מדרבנן. ואין בכלל זה לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, דהא דאין בו מלקות הוא משום חומר איסורו. וגם אין בכלל זה לאו הניתק לעשה, דהא איכא מלקות בביטלו ולא ביטלו....

בדומה לתומים גם בעת נתה"מ אומר שמי שלא לוקה מחמת חומר האיסור מקרי רשע. אך לגבי לאו הניתק לעשה יש לומר שנקרא הוא רשע לא משום שהוא לאו חמור, אלא משום ששייך בו מלקות בביטלו. ההבדל ביניהם הוא

שלתומים גזלן פסול מדין רשע, ולנתיבות אין לפוסלו מטעם זה משום שבגזל אף בביטלו ליכא מלקות, לכן מפרש שפסול מטעם חמס. עיי"ש.

עכ"פ לשיטתו הקושיה מעדי שטר ריבית נותרה בעינה, משום שכיון שלהם עצמם ליכא עשה לנתק הלאו לא שייך מלקות בביטלו. אמנם לדבריו מיושבת עכ"פ הקושיה ממלוה בריבית.

ד. שיטה ג – עדי שטר ריבית לוקים

תירוץ הגידולי תרומה

המשנה למלך הביא תירוץ לקושייתו:

והנה כל מ"ש הוא במונח שתי חלוקות שעדי רבית אין לוקים וגם דכל מי שאינו לוקה אינו נפסל מן התורה אך הנמוקי בפי א"נ עלה דהאי ברייתא דשטר שכתוב בו רבית כתב שהעדים הם פסולים משום דקיי"ל דכל חייבי מלקות פסולין וכאביי דאמר לא בעינן רשע דחמס אלא כל היכא דאיכא ארבעין בכתפיה פסול ע"כ נראה מדבריו דס"ל דעדי רבית הם חייבי מלקות וכ"כ בגידולי תרומה (שער מו ח"ב סי' א), דעדים לוקים דדוקא מלוה הוא בתורת השבון כיון שהוא הגובה וכו' אבל עדים כיון שאין להם שום צד תיקון בהשבון דלא שייך בהו השבת רבית הואיל ואינם לוקחים אותו מש"ה נשאר להם לאו דשימה במקומו וחייבים כיון דמשעת שימה עשו לגמרי כל האיסור ע"כ.

לפי שיטה זו עדי ריבית חמורים טפי מהמלוה, דלמלוה יש אפשרות לתקן ולכן לא שייך בו מלקות אך לעדים ליכא עשה כזה ולכן לוקים.

בהמשך דבריו מביא קושיית הבני שמואל שאיך יתכן שילקו הרי לא עשו מעשה ומתרץ על זה דחתימתם חשיבא מעשה, ויתכן שאף כלא חתמו כיון ששייך לעבור על הלאו ע"י מעשה לוקים עליו אף כשעברוהו בלא מעשה. עיי"ש.

בכיוון חשיבה זה מתורצת התמיהה מעדי שטר ריבית בלבד.

תירוצי קשות החושן

קצות החושן (נב,א) מביא שתי אפשרויות ליישב את קושיית המל"מ:

א. אה"נ שעדי שטר ריבית לא יפסלו מדאורייתא, שאלת התוס' היא מדוע לא פסולים מדרבנן.

שיטת הרמב"ם ותוספות בפסול רשע

על תירוץ זה קשה לי מלשון התוס' שכתבו "ותימה דאמאי אין העדים פסולים כיון שעוברים על לא תשימון אע"פ שאין מרויחין יש להם לפסול מידי דהוה אעברייך אוכל נבילות להכעיס דקי"ל כאביי דפסול" וכו'. נראה להדיא שמקשה לדעת אביי הפסול מדאורייתא כל רשע.

ב. "אפשר דתוס' ס"ל דלא כהרמב"ם אלא אפילו אין בו מלקות פסילי מדאורייתא".

נתעכב ונרחיב בתירוץ השני. נראה שכך פירש הגר"א בכוונת תוס'.

ה. שיטת הגר"א

להלן דברי השו"ע וביאור הגר"א בסימן לד סעיפים ב, ג:

סעיף ב

[א] איזהו רשע, כל שעבר עבירה שחייבים עליה מלקות; ואצ"ל אם חייבים עליה מיתת ב"ד. ל"ש אם עבר לתיאבון, ל"ש אם עבר להכעיס. הגה: [ב] עבר עבירה שאין בה מלקות, פסול מדרבנן (רבינו ירוחם נ"ב ח"ד).

סעיף ג

היתה עבירה שעבר מדרבנן, פסול מדרבנן. הגה: [ג] וי"א בדבר מדבריהם, בעינן שעבר משום חימוד ממון (ר"י נ"ב ח"ד ותוס' פ' איזהו נשך ועיטור).

ביאור הגר"א

[א] איזהו כו' שחייבים כו' ואצ"ל כו'. ששניהם נקראין רשע בתורה וכמש"ל סי' כ"ז ס"ב ע"ש:

[ב] עבר עבירה. כ"מ מל' הרמב"ם דלעיל ושם עני מר מ' בכתפיה משמע דוקא ודייק ממתני' דתנן והמלוה בריבית ואמרי' בר"ה כ"ב דמתני' לא מפסלי אלא מדרבנן וקשה קו' תוס' דשם ע"כ כ' דוקא מלקות ובריבית הוא ניתק לעשה כמ"ש בפ' איזהו נשך ובתמורה וחי אחיך עמך כו' ואי עביד לא מהני:

[ג] וי"א בדבר. מדמכשרין שטר שיש בו רבית וצ"ל ברבית דרבנן דלא מפסלי העדות. תוס'. ונראה דלדברי הרמב"ם דלעיל אף ברבית דאורייתא כיון שאין נקי רשע דטעם של אביי משום דרשע כו' וסיוע לדבריהם דלא חשיב במתני' אלא דחמס:

בס"ק ב מביא הגר"א את דברי הרמב"ם כמקור להלכה שרק בעבר עבירה שחייבים עליה מלקות נקרא רשע.

בהמשך בס"ק ג בא לבאר את שיטת רבינו ירוחם שבעבירה מדרבנן בעינן שיעבור מחמת חימוד ממון ע"מ שיפסל מדבריהם ומציין לדברי התוס' בב"מ עב,א הנ"ל שמתרצים את הקושיה כיצד עדי שטר ריבית לא נפסלים "וי"ל דאיירי הכא בריבית דרבנן ולא מיפסלו באיסור דרבנן כיון שאין מרויחים כלום אע"פ שבעבירה דאורייתא היו נפסלים".

ואזי ממשיך וכותב "ונראה דלדברי הרמב"ם דלעיל אף ברבית דאורייתא כיון שאין נקי רשע דטעם של אביי משום דרשע כו" – לאיזה עניין מתכוין הגר"א להנגיד בין שיטות התוס' והרמב"ם? נלענ"ד שכוונתו לומר שלפי שיטת הרמב"ם הנז"ל שרק בעבירה שחייבים עליה מלקות נקרא רשע לא קשה כלל מדוע אינן נפסלים, משום שעדי שטר ריבית לא לוקים. אך לפי שיטת תוס' שחולקים על היסוד הנ"ל, וסוברים שבכל עבירה דאורייתא נפסלים גם אם אין בה חיוב מלקות קשה וצריך לתרץ כנ"ל ונמצא שהתחדש היסוד שבעבירה דרבנן פסול רק אם עבר מחמת חימוד ממון.

נמצינו למדים מהגר"א, שתוס' חולקים על עצם הנחת היסוד שרשע הוא רק העובר על עבירה שיש בה חיוב מלקות. לפי זה מיושבות בחדא מחתא כל התמיהות שהזכרנו בתחילת המאמר. בכל המקומות שתוס' אומרים שיש פסול דאורייתא בעבירה שאין בה מלקות אין צריך לשום תירוץ, פשוט זוהי שיטתם.

לאחר כתיבת הדברים הראה לי העורך שהברכי יוסף (בסי' זה ס"ק ח) כתב להדיא ככל הדברים הנ"ל.

ביאור סוף דברי הגר"א – מחלוקת תוספות ורמב"ם בפסולי דרבנן

לאחר ביאור תחילת דברי הגר"א נוכל בע"ה להבין את סוף דבריו:

ונראה דלדברי הרמב"ם דלעיל אף ברבית דאורייתא כיון שאין נקי רשע דטעם של אביי משום דרשע כו' וסיוע לדבריהם דלא חשיב במתני' אלא דחמס.

לתוס' העובר כל עבירה דאורייתא פסול מדאורייתא, והעובר עבירה מדרבנן אינו נפסל עד שיעבור מחמת חימוד ממון. לפיו מובן היטב מדוע משנת "ואלו

הן הפסולין" המונה פסולי דרבנן מונה רק עבריינים מחמת חימוד ממון. זהו המכנה המשותף לכל הפסולים מדרבנן.

אמנם לרמב"ם שיטה אחרת בפסולי דאורייתא ודרבנן. וז"ל בהלכות עדות פרק י:

"הלכה ב - אי זהו רשע כל שעבר עבירה שחייבין עליה מלקות זהו רשע ופסול, שהרי התורה קראה למחוייב מלקות רשע שנאמר והיה אם בן הכות הרשע, ואין צריך לומר מחוייב מיתת בית דין שהוא פסול שנאמר אשר הוא רשע למות.

הלכה ג - עבר עבירה שחייבין עליה מלקות מן התורה הרי זה פסול מן התורה, ואם היה החיוב שבה מדבריהם הרי זה פסול מדבריהם, כיצד אכל בשר בהמה בחלב או שאכל נבלות ושקצים וכיוצא בהן בין לתיאבון בין להכעיס, או שחלל את יום טוב הראשון, או שלבש שעטנז שהוא שוע או טווי או נוז הרי זה פסול לעדות מן התורה, אבל אם אכל בשר עוף בחלב, או שחלל יום טוב שני של גליות, או שלבש בגד צמר שאבד בו חוט של פשתן וכיוצא בו הרי הוא פסול מדבריהם, וכבר מנינו כל עבירה שחייבין עליה מלקות, וכבר נתבאר בכל מצוה ומצוה דברים שאסורים מן התורה ודברים שאסורים מדבריהם.

הלכה ד - ועוד יש שם רשעים שהן פסולין לעדות אף על פי שהן בני תשלומין ואינן בני מלקות, הואיל ולוקחים ממון שאינו שלהם בחמס פסולין שנאמר כי יקום עד חמס באיש, כגון הגנבים והחמסנים...וכן המלוה ברבית אחד המלוה ואחד הלוח שניהם פסולין לעדות, אם רבית קצוצה עשו הרי הן פסולין מן התורה ואם אבק רבית עשו הרי הן פסולין מדבריהם, וכן כל העובר על גזל של דבריהם הרי הוא פסול מדבריהם..."

נמצינו למדים שלרמב"ם יש שני פסולי דאורייתא ושני פסולי דרבנן:

א - ב: העובר עבירה שיש בה מלקות או מיתה מדאורייתא פסול מדאורייתא, "ואם היה החיוב שבה מדבריהם פסול מדבריהם".

הפמ"ג בפתיחה כוללת חלק א ס"ק כד כתב: "ומפני שלעניות דעתי נראה דהא דקיימא לן עבר עבירה שיש בה מלקות פסול מן התורה לעדות, ומדרבנן, או עשה של תורה פסול מדבריהם, היינו הואיל ומחוייב מכות מרדות עשאוהו כעין של תורה ורשע מקרי, כמו שמוכיחין דברי הר"מ ז"ל... ואם היה החיוב שבה מדבריהם הרי זה פסול מדבריהם".

ג - ד : החומס ממון שאינו שלו באיסור דאורייתא פסול מדאורייתא ואם חמס באיסור דרבנן פסול מדרבנן.

הפמ"ג מפרש שחז"ל תיקנו כעין דאורייתא, היינו כיון שמצאנו שהתורה פסלה חייבי מלקות כמו"כ רבנן פסלו חייבי מלקויות מדרבנן, וכן לגבי חמסן.

בב"י מביא דברי רבינו ירוחם שעל כל עבירה דאורייתא פסול מדרבנן ומסתפק האם הרמב"ם מודה לזה ואע"פ שלא כתב כן בפרוש שמא נלמד בק"ו מעובר עבירה דרבנן.

עכ"פ נמצינו למדים שלרמב"ם יש לכל הפחות שני סוגי פסולים מדרבנן: חייבי מלקויות מדרבנן, חומסי ממון אחרים, וי"א גם עוברי עבירות דאורייתא שאין בהם מלקות.

עתה מובנים היטב דברי הגר"א, שממשנת ואלו הן הפסולין שמונה רק עוברי עבירה מחמת חימוד ממון היא קשה על הרמב"ם, לשיטתו המשנה מנתה רק סוג אחד מפסולי דרבנן והשמיטה סוג שני כפי שעשתה לשיטת התוס'.

מקור לשיטת הרמב"ם

הרמב"ם בפיה"מ כתב שכיון שהתורה פסלה רשע יש לבדוק למי התורה נותנת שם רשע, "ולפי שספר האמת קרא לכל מחויב מלקות רשע והוא אמרו והיה אם בן הכות הרשע... ואין אנו צריכים לומר שמחויבי מיתות שהם פסולים שהרי גם בהם נאמר שם רשע והוא אמרו אשר הוא רשע למות" א"כ להם התכוונה התורה.¹

ויש לשאול: מניין לרמב"ם שהתורה כשאמרה "אל תשת ידך עם רשע" וכו' התכוונה שנלמד מפסוקים אחרים, וכי יש גזירה שווה שמחייבת כן, וכי אין משמעויות נוספות למילה רשע?² ובפרט שרבא בודאי חולק על פירוש זה בפסוק, שהרי לדעתו אוכל נבלות להכעיס כשר להעיד אע"פ שהוא חייב מלקות משום ש"רשע דחמס בעינן".

הגר"א שצויין לעיל כתב על דברי הרמב"ם הללו:

¹ פירוש המשניות סנהדרין ג, ג. מציינים כמקור לדברי הרמב"ם לתשובת הרי"ף סימן י.

² עיין להלן בשיטת התוס'.

שיטת הרמב"ם ותוספות בפסול רשע

[א] איזהו כו' שחייבים כו' ואצ"ל כו'. ששניהם נקראין רשע בתורה
וכמשי"ל סי' כ"ז סי"ב ע"ש :

ולעיל בסי' כז פסק השו"ע:

סעיף א, ב

המקלל אחד מישראל... לוקה אחת, ...ואם היה דיין, לוקה עוד
אחרת... הגה: [יד] אפילו מחל (המתקלל), עונשין אותו, שכבר חטא
ונתחייב (טור).

וכתב הגר"א: [יד] ואפי' מחל. עבה"ג. מכות י"ג ב' חייבי כריתות כו'
שאין ב"ד שלמטה כו' אלמא מה שתלוי בב"ד אין מחילה ועוד דבכ"מ
גמרינן חייבי מלקי' מחייבי מיתות ב"ד שם ה' א' ב' וסנה' י' ל"ג ב"ק
פ"ו ב' :

הגר"א מציין חמש סוגיות בהן למדנו גזה"כ רשע רשע בין חייבי מלקויות
לחייבי מיתות ב"ד. ונראה שכוונתו לומר שכמו שלא מועילה מחילה לפטור
חייב מיתה ההד"נ לחייב מלקות.

מדוע הגר"א בסימן לד ציין לסוגיות הללו? יתכן שכוונתו רק להראות את
הפסוקים בהם הוזכר לגבם שם רשע. אך יתכן שיש קשר בין גזה"כ רשע רשע
לכך שפסלנו חייבי מלקות ומיתות ב"ד מעדות.

נעייך בסוגיות שציין הגאון :

מכות ה, א - מתני'. משלשין בממון ואין משלשין במכות.... גמ'. מנא ה"מ?
אמר אביי: נאמר רשע בחייבי מלקות ונאמר רשע בחייבי מיתות ב"ד, מה
להלן אין מיתה למחצה, אף כאן אין מלקות למחצה. רבא אמר: בעינן כאשר
זמם לעשות לאחיו וליכא. אי הכי, ממון נמי! ממון מצטרף, מלקות לא
מצטרף.

מכות ה, ב - מתני'. אין העדים זוממין נהרגין עד שיגמר הדין, גמ' חייבי
מלקות מנין? תלמוד לומר רשע רשע.

סנהדרין י, א - מאי טעמא דרבי ישמעאל(דדיני מלקות בכ"ג)? - אמר אביי:
אתיא, רשע, רשע מחייבי מיתות; כתיב הכא והיה אם בן הכות הרשע, וכתיב
התם אשר הוא רשע למות, מה להלן בעשרים ושלושה - אף כאן בעשרים
ושלושה, רבא אמר: מלקות במקום מיתה עומדת.

סנהדרין לג, ב - מניין ליוצא מבית דין חייב, ואמר אחד יש לי ללמד עליו זכות מניין שמחזירין... חייבי מלקיות מניין? - אתיא רשע רשע."

בבא קמא פו, ב - (מניין לומד רבי יהודה לפטור סומא מחיוב גלויות, מלקות ומיתות בי"ד) חייבי מיתות ב"ד, אתיא רוצח רוצח מחייבי גלויות. חייבי מלקיות, אתיא רשע רשע מחייבי מיתות בית דין.

ויש להבין, בחלק מהסוגיות הגז"ש מוסכמת ובחלקן היא במחלוקת אביי ורבא. תוס' (ב"ק שם וסנהדרין לג, ב) כתבו שלכו"ע יש גז"ש רשע ונחלקו האם היא באה ללמד גם לגבי דברים שאינם בגוף המלקות.

יתכן שהרמב"ם ראה קשר בין מחלוקת אביי ורבא בפירוש הפסוק "אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס" למחלוקתם הכללית בש"ס הנ"ל.

אביי הסובר שהכינוי "רשע" לחייבי מלקות ומיתות הוא מהותי יותר למד גם בכוונת הפסוק "אל תשת" שכוונת התורה לאותו רשע הידוע, חייב מלקות או מיתה, ולכן פוסל אוכל נבלות להכעיס. אך רבא שמתחס לגז"ש רק כבאה ללמד דינים מסוימים הנוגעים לגוף המלקות לא רואה בשם זה כינוי כ"כ מהותי ולכן אינו רואה סיבה לפרש כך את הפסוק. לכן הוא מוצא הגדרה אחרת "רשע דחמס" וממנה יוצא שאוכל נבלות להכעיס פטור.

אמנם יש לציין שהסוגיות אליהם ציין הגר"א הן דווקא הסוגיות שנוגעות לגוף המלקות שלגבן אמר התוס' שאינן במחלוקת אביי ורבא. ודווקא את הסוגיא בכתובות לה, א לא ציין הגאון. אי לכך נראה שלא לזה היתה כוונתו.

ו. שורש מחלוקת הרמב"ם ותוספות

מהלך א – הגדרת שם רשע

לעיל הבאנו שהרמב"ם למד ששם רשע הוא למי שחייב מלקות או מיתה. יתכן שתוס' למדו בפשטות ששם רשע הוא לכל מי שעובר עבירה עכ"פ במזיד ומתוך ידיעת חומרתה. לא מצאתי לכך מקורות בתנ"ך אך במדרשים ובבבלי מצאנו שקראו בשם רשע למי שבאופן כללי עובר על רצון ה'. כמו ששינוי בנידה לב, :

נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו ולא נשבע למרמה, ומה היא השבועה שמשביעין אותו - תהי צדיק ואל תהי רשע, ואפילו כל העולם כולו אומרים לך צדיק אתה - היה בעיניך כרשע.

כמו כן כינו שם זה למי שאינו מקיים דברי חכמים (יבמות כ, א, נדה יב, א³), למי שהוא עז פנים (תענית ז, ב) ולמי שמקל בהלכה שלא כהוגן (עירובין ו, ב ועוד).

אפשר א"כ, לומר בפשטות שנחלקו מה כונת התורה בשם רשע. לפ"ז אין סיבה ליצור ביניהם מחלוקת נוספת.

מהלך ב – טעם פסול רשע⁴

הגמ' בסנהדרין כז העלו שאביי סובר כרבי מאיר שעד זומם בדיני ממונות פסול לדיני נפשות. ונפסקה הלכה כאביי. אמנם בבכורות לו, א משמע שאין הלכה כרבי מאיר, ולכן אפילו אדם שהוחזק לעבור על איסור אחד אינו חשוד לעבור על כל התורה. תוד"ה אימר שם עומדים על הסתירה ומתרצים שמה שפסקנו הלכה כאביי וכר"מ "היינו דווקא לענין עדות דרחמנא אמר אל תשת רשע עד אבל בשאר מילי לא חשיד. ומיהו ר"מ דקאמר התם עד זומם פסול לכל התורה כולה ה"נ הוה מצי למינקט אחד משאר דברים" וכו'.

תוספות למדו שלענין עדות הלכה כר"מ, שהחשוד לדבר אחד חשוד לכל התורה. א"כ מובן היטב מדוע כל עבירה פוסלתו לעדות.

לפי המהלך הזה יתכן לפרש שהרמב"ם יצא מאותה קושיה אלא שלא הסתבר לו לחלק בין עדות לשאר דברים. ולכן צריך לומר שהסוגיא בסנהדרין שמצמידה את אביי כר"מ היא לא להלכתא, ולהלכה פסקין כאביי ולא מטעמו של ר"מ כלל. א"כ מהו המפתח להגדיר מיהו רשע? את זה למד הרמב"ם מהפסוקים של חייבי מלקות ומיתה כנ"ל.

נחזור לדברי התוספות שפוסלים רשע על כל עבירה. לעיל הסברנו שסברתם היא ששם רשע הוא אדם העובר במזיד על רצון ה' או שרשע פסול לעדות משום שנחשד לדבר אחד התורה חושדתו לעדות שקר.

לפי זה תובן תמיהה נוספת בתוס'. תוס' בסנהדרין כד, ב ד"ה ואלו הן הפסולין הקשו לגבי פסול משחק בקוביא, מלוה בריבית וסוחרי שביעית הרי אלו עבירות דאורייתא ומדוע לא יפסלו מדאורייתא ותירצו לגבי קוביא "אינו דאורייתא כיון שאינו סבור לעשות איסור לבא לידי פסול דאורייתא"

³ מענין לציין שבשתי הסוגיות בעל המימרא הוא רבא.

⁴ מהלך זה למדתי מספר עבודת משא לרב אפרים שמואל מאיר. הלכות עדות עמוד תצא.

ולגבי מלוה בריבית תירצו "לא משמע ליה איסור כיון דמדעתיה יהיב ואינו פסול לעדות אלא מדרבנן" ולגבי סוחרי שביעית תירצו "ואפילו בשביעית דאורייתא לא חשיב ליה הא איסור דממציאין מעות לעניים".

מלשון התוס' נשמע שלא התכוונו שאנשים לא יודעים כלל שיש איסור בדבר. משום שלגבי קוביא כתב שלא משמע להם שעושים איסור לבא לידי פסול דאורייתא, משמע שיודעים שיש בזה איסור אלא שלא יודעים את התוצאות שלו לגבי פסול עדות.⁵ וכן לגבי מלוה בריבית רחוק בעיני לומר שתוס' סוברים שאנשים לא יודעים שיש איסור לקחת ריבית משום שהלווה נותן מדעתו, אלא יותר נראה שמתכוונים לומר שלא יודעים את חומרת האיסור.⁶

ויש להקשות מדוע העובדה שאדם לא יודע את חומרת האיסור מורידה ממנו שם רשע? הרי סו"ס עבר עבירה חמורה שמחייבת מלקות.

לפי המהלך הראשון שכתבנו ניתן להשיב שמאחר שמצאנו שלתוס' "רשעי" הוא אדם העובר על מצות התורה, ולא משנה מהי חומרת העבירה, עצם ההרשעה שלו נגד התורה היא הפוסלת אותו, לכן שייך לחלק ולומר שאם אינו יודע שעושה עבירה, או שלא משמע לו כ"כ שיש בדבר איסור שלא יפסל, משום שיש כאן פחות הרשעה. אלא שמכיון שסו"ס יודע שעובר איסור, ויש לו בזה חימוד ממון נפסל מדרבנן כדין כל החשוד לעבור על איסור, אפילו קל, מחמת חימוד ממון.

לפי"ז יובנו גם דברי תוס' בסנהדרין כו,ב לגבי החשוד על העריות. תוס' שואלים על רב נחמן מדוע לא לפסול את החשוד על העריות, מדוע הוא טוב יותר מאוכל נבלות לתיאבון, ובתירוץ השני עונים "הכא משום דיצרו תוקפו ולא דמי לנבלה". מה המשמעות של תשובה זו? וכי משום שיצרו תוקפו לא ילקה? לפי מש"כ אתי שפיר, כיון שפסול דווקא כשעובר עבירה ברשע שייך שפיר לחלק ולומר שאם יצרו תוקפו אין בזה כ"כ הרשעה, וכשר.

יתכן שזו הסיבה שלא מצאנו בהרמב"ם סניגוריה כזו על עובר עבירה שתציל אותו מפסול עדות, כיון שסו"ס הוא חייב מלקות חל עליו שם רשע.

⁵ הג"ר משה דימנטמן שליט"א ציין את דברי התוס' הללו כמקור לגברי הסמ"ע בסי' לד ס"ק נז שכתב שאין אדם נפסל לעדות אפילו בעבירה דאורייתא עד שידע שהוא נפסל לעדות בכך. עיי' בנתיבות שתמה עליו.

⁶ לגבי סוחרי שביעית אין הכרח לפרש שיודעים שעוברים איסור. אך לאחר שהתחלנו להסביר כך את תוס' אפשר לפרש כן גם לגבי שביעית.

לפי המהלך השני שאדם נפסל מחמת שהוא חשוד לעבור עבירות נוספות פשוט שיש מקום לחלק שאם אם עבר מחמת שלא ידע חומרת העבירה או שיצרו תקפו שלא יחשד לעבור עבירות אחרות.

ז. האם לשיטת הרמב"ם רשע חשוד לשקר?

העולה מהדברים הנ"ל נראה לכאורה שלרמב"ם רשע אינו חשוד לשקר אלא פסול מגזה"כ. אמנם האחרונים הוכיחו שאף לשיטתו רשע חשוד לשקר.⁷

הרמב"ם בהלכות עדות (יא, ז-ח) פסק שרשע הפסול לשאר עדויות כשר לעדות איסורין "לפי שאימת האיסורים על הרשעים ואין אימת הממון עליהם". מוכח מנימוקו של הרמב"ם שרשע חשוד לשקר, אלא שבאיסורין אינו נחשד על כך.

כמו כן בהלכות גירושין יב, יז פסק לגבי עדות אשה "כן הפסול בעבירה מן התורה אם בא להעיד לאשה שמת בעלה אינו נאמן...".

מצאנו א"כ שכיון שהרשע חשוד לשקר פסול להעיד גם במקום שפסולים אחרים כשרים בו. הרב איזירר במאמרו עשה היקש נוסף, כשם שמצינו שחשש משקר פוסלו בעדות אחרת כמו כן יודה הרמב"ם למש"כ בשם התוספות שאם לא ידע חומרת העבירה או שיצרו תקפו לא יפסל כ"י אין סיבה לחושדו בשקר.

יתכן ואפשר לחלק בין הדברים. אולי ניתן לומר שאדם שעבר עבירה ייחשד לשקר בלי קשר לאופן בו הוא עבר את העבירה.

יתכן והרמב"ם סובר שההרשעה בין אדם למקום משחיתה יסוד נפשו של יהודי ולכן אנו חושדים שגם המוסר האנושי התמוטט אצלו. לפי זה לא אופן העבירה מוכיח על מוכנות לשקר אלא העבירה היא סיבה לקלקול כזה שיכול לבא לידי ביטוי גם בשקר. לכן מצד אחד עבירה חמורה פוסלתו ומצד שני לימוד זכות לא מגן עליו, כיון שסוף סוף נעשה רשע, נפשו הושחתה ע"י העבירה.

מעתה ניתן להסביר מדוע הרמב"ם לא הזכיר את לימודי הזכות הללו בהלכותיו.

⁷ עיי' חידושי רבי שמואל סנהדרין סימן יא ובאבני משפט ב מאמרו של הג"ר חגי איזירר.